

savvuf ve tarikatlar gibi değişik alanlarla ilgili yazmalar teşkil etmektedir. Abdül-baki Gölpinarlı, her birini ayrı ayrı inceleyip geniş bir şekilde tanıttığı 1311 ciltte toplanmış eserlerin bir katalogunu hazırlamış, bu çalışmanın üç cildi basılmış (*Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu*, Ankara I, 1967; II, 1971; III, 1972), bir cildi ise henüz yayımlanmamıştır. Osman Siviloğlu ayrıca, sanat değeri çok yüksek yazmaları *Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Kataloğu* adıyla inceleyerek tasnif etmiştir (bk. bibl.). Mevlânâ Müzesi Türkiye'nin en çok ziyaretçisi olan üçüncü müzesidir. Son yıllardaki istatistiklere göre 1,3 milyon civarına ulaşan ziyaretçilerin dörtte biri yabancısıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Mehmet Yusuf, *Konya Asarı Atika Müzesi Rehberi*, İstanbul 1930; Mehmet Önder, *Mevlânâ Müzesi Rehberi*, Ankara 1958; a.mlf., "Konya Müzeleri", *Müze*, Konya 1982, s. 1; Osman Siviloğlu, *Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Kataloğu* (yüksek lisans tezi, 1995), SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, I-II; Naci Bakırcı, "19. Yüzyıldan Günümüze Konya'da Müzecilik", *Müzecilik Semineri Bildirileri*, İstanbul 2002, s. 94-96; a.mlf., "Mevlânâ Müzesi'nde Bulunan 16 Kollu Şamdan", *Müze*, Konya 1997, s. 27-28; Erdoğan Erol, *Mevlânâ Müzesi*, Konya 2002; a.mlf., "Mevlânâ Müzesi ve Ziyaretçiler", *Konya'dan Dünya'ya Mevlânâ ve Mevlevilik*, İstanbul 2002, s. 229-236; a.mlf., "Mevlânâ Müzesinde Bulunan Bir Levhanın Tanıtımı", *TEt.D.*, sy. 17, Ankara 1982, s. 29-34; Hasan Özönder, "Konya Müzeciliğinin Tarihçesi", *Müze*, Konya 1982, s. 11-16; Ermine Karpuz, "Konya Müzeciliğinin Tarihçesi ve Bugünkü Durumu", *Yeni İpek Yolu*, sy. 6, Konya 2003, s. 340-349.

HAŞİM KARPUZ

MEVLÂNÂ ŞİBLÎ

(bk. ŞİBLÎ NU'MÂNÎ).

MEVLÂNÂ YÛSUFÎ

(مولانا يوسفی)

Yûsufî b. Muhammed
b. Yûsuf et-Tabîb el-Herevî
(XVI. yüzyıl)

Hindistan'da

Bâbürlü sultanlarına hizmet eden
hekim, münşî, şair ve yazar.

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Horasan'ın Havâf bölgesinde doğduğu, 932 (1526) yılında Herat'tan Bâbür Şah ile birlikte Hindistan'a göç ettiği bilinmektedir. Babası Heratlı hekim Muhammed b. Yûsuf'tur. Kaynaklarda mesleğinden dolayı "Tabîb" lakabıyla, Herat'a

nisbetle Herevî, bazan da Horasânî, Mahallî ve Karşî nisbeleriyle anılır. *Câmî'u'l-fevâ'id* adlı eserinde adını Yûsufî b. Muhammed b. Yûsuf olarak kaydeder. Bâbürlü sarayında önemli görevlerde bulunduğu anlaşılan Mevlânâ Yûsufî, Bâbür ve Hümâyûn şahların hekimliği yanında Hümâyûn'un saray münşîliğini de yapmıştır. Gerek inşâ sanatı gerekse tıp alanında kaleme aldığı çok sayıda eserle Hint-İslâm literatüründe yerini almış önemli bir şahsiyettir. Aynı zamanda üç divan sahibi bir şair olduğu rivayet edilir. Bazı müellifler Yûsufî b. Muhammed adlı iki ayrı kişinin olabileceğini belirtmekle beraber bu ihtimal genellikle kabul edilmez (Storey, II, 235).

Eserleri. 1. *Cevâhirü'l-luğa*. Tıbbî dair ansiklopedik bir eser olup üç bölüm halinde düzenlenmiştir. İlk bölümde insan organları ele alınır. İkinci bölüm basit ve birleşik ilâç türlerini, üçüncü bölüm bedenle ilgili hastalıkları ve isimlerini ihtiva eder. Kitabın 898 (1493) tarihli müellif nüshası London Wellcome Historical Medical Library'dedir (Mss. Arab, nr. 143). Eserin geç tarihli bir nüshası da Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 1411). *Cevâhirü'l-luğa ve Bahrû'l-cevâhir* farklı iki eser olmasına rağmen (A. Z. İskender, *el-Meşriğ*, LVII [1963], s. 331-334) Brockelmann bunların aynı eser olduğunu söylemiş ve müellifin Tabîb olan nisbesini de Labîb olarak kaydetmiştir (*GAL Suppl.*, II, 592). 2. *Bahrû'l-cevâhir fi tahkiki'l-muşâlahâti't-tıbbiyye*. 924'te (1518) telif edilmiş olup alfabetik bir tıp sözlüğü ve ansiklopedisidir. Anatomik ve patolojik tıp kavramları ile tanınmış hekimlerin adlarını ve bir kısım ilâç özlerini ihtiva eder. Eserin mukaddimesinde başta Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûsü'l-muhtâ'î*'i gibi genel sözlüklerin yanı sıra İbn Sînâ'nın *el-Kânûn fi't-tıbb ve eş-Şifâ'* adlı eserleriyle bunun şerhleri olmak üzere pek çok kaynak zikredilir. Müellif, bu eserlerde rastlayamadığı hususlarla ilgili olarak döneminin hekimleriyle istişarede bulunduğunu ve tecrübeli kimselerden istifade ettiğini belirtir. Millet (Ali Emîrî Efendi, Arapça, nr. 2856) ve Topkapı Sarayı Müzesi (Emanet Hazinesi, nr. 1824) kütüphanelerinde nüshaları bulunan kitabın (diğer nüshalar için bk. Brockelmann, II, 592; Ullmann, s. 237); bazı baskıları da yapılmıştır (*The Buhr-ool Juwahir: A Medical Dictionary by Mohammad bin Yoosof, the Physician of Herat* [ed. H. A. Mujeed], Calcutta 1830; *Bahrû'l-cevâhir*, haz. Mu-

ammed Hüseyin Tabâtabâî, Tahran 1288). 3. *Bedâ'iyü'l-inşâ*. Müellifin 940'ta (1533-34) oğlu Refiuddin Hüseyin ve talebeleri için kaleme aldığı bu Farsça kitap inşâ sanatı ve Hindistan'daki durumu hakkında önemli bir kaynaktır. Eserin *İnşâ-yı Yûsufî* adıyla bir taş baskısı yapılmıştır (Delhi 1843). 4. *Câmî'u'l-fevâ'id fi't-tıbb*. Müellifin '*İlâcü'l-emrâz*'ının (*Rubâ'iy-yât-ı Yûsufî*) şerhi olup *Câmî'u'l-fevâ'id fi Şlâci'l-emrâz ve Tıbb-i Yûsufî* diye de anılır. Çeşitli hastalıklar ve tedavilerine dair bu muhtasar eser Yûsufî'nin tıbbî dair diğer bazı risâleleriyle birlikte basılmıştır (Leknev 1268; Delhi 1269, 1273; Lahore 1286, 1311; Kanpûr 1290; Tahran 1285). Bir kısmı kütüphane kayıtlarında farklı adlarla geçen bu risâlelerin belli başlıları şunlardır: *Sitte-i Zârûriyye; Delâ'ilü'n-nabz; Risâle-i me'kûl ve meş-rûb; Delâ'ilü'l-bevl; Risâle-i hüfz-ı şih-hat-i beden; Muqâttâ'ât-ı Yûsufî; Kaşîde der Esmâ'-i Edviye-i Müfrede; Fevâ'id-i Ahyâr* (bu ve diğer bazı eserleri için ayrıca bk. Storey, II, 235-240).

BİBLİYOGRAFYA :

C. L. Elgood, *A Medical History of Persia and the Eastern Caliphate*, Cambridge 1951, s. 378; Storey, *Persian Literature*, II, 235-240; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 592; M. Ullmann, *Die Medizin im Islam*, Leiden 1970, s. 237; A. Z. Iskandar, *A Catalogue of Arabic Manuscripts on Medicine and Science in the Wellcome Historical Medical Library*, London 1967, s. 68-69, 85-88; a.mlf., *A Descriptive List of Arabic Manuscripts on Medicine and Science at the University of California, Los Angeles*, Leiden 1984, s. 39; a.mlf., "Cevâhirü'l-luğa ve Bahrû'l-cevâhir: mu'cem muhtelif li't-tabîb Muhammed b. Yûsuf el-Herevî", *el-Meşriğ*, LVII, Beyrut 1963, s. 331-334; E. Berthels, "Mevlânâ Yûsufî", *JA*, VIII, 164; a.mlf. - [C. E. Bosworth], "Yûsufî", *EP* (İng.), XI, 362; Mehmet Kanar - Rıza Kurtuluş, "İnşâ", *DİA*, XXII, 338.

AZMÎ ÖZCAN

MEVLÂY ABDURRAHMAN

(bk. ABDURRAHMAN b. HİŞÂM).

MEVLÂY HASAN

(مولای الحسن)

Ebû Alî Hasen b. Muhammed
b. Abdirrahmân el-Alevî el-Hasenî
(ö. 1311/1894)

Alevî (Filâhî) hükümdarı
(1873-1894).

Hayatının ilk dönemleri hakkında bilgi yoktur. Babasının hükümdarlığı sırasında çeşitli idarî ve askerî görevlerde bulunarak tecrübe kazandı. 1280'de (1863-64)

Sûsülaksâ'daki kabileler arasında çıkan karışıklıklara son verip bölgede istikrarı sağladı. Bu başarısından dolayı veliaht tayin edilerek Merakeş ve civarının idaresiyle görevlendirildi. 1283'te (1866) Tâdlâ üzerine bir sefer düzenledi.

Babası Mevlây Muhammed Sîdî'nin 18 Receb 1290'da (11 Eylül 1873) ölümünün ardından devlet adamları tarafından başşehir Merakeş'te sultan ilân edilen Mevlây Hasan tahta çıkar çıkmaz isyanlarla uğraşmak zorunda kaldı. Fas şehrinin halkı baş kaldırıp valilerini kovdu, Azemmûr halkı da Vali Ahmed b. Ferecî'yi öldürdü. Berberî kabilelerinin desteğini sağlayan sultanın amcası Abdülkebir saltanat davasıyla ayaklanarak Miknâs (Meknes) şehrini ve civarını ele geçirdi. Bunun üzerine Mevlây Hasan sefer hazırlıklarını tamamlayıp önce Azemmûr üzerine yürüdü ve asayişi sağlayıp halkı ağır para cezasına mahkûm etti; daha sonra amcası Abdülkebir'in isyanını bastırarak kendisini teslim aldı.

İsyancıları itaat altına almak ve vergileri toplamak için düzenli bir orduya sahip olmak gerektiğine inanan Mevlây Hasan askerlerinin eğitimini İngiliz, Fransız ve İtalyan subaylarına verdi; Fas'ta hafif top ve tüfek fabrikası kurdu; böylece hem ayaklanmaları bastırdı hem de vergileri tahsil etti. Hükûmdarlığı boyunca gerçekleştirdiği otuzdan fazla seferin büyük bir kısmı galibiyetle sonuçlanmıştır.

Mevlây Hasan, 3 Zilhicce 1311 (7 Haziran 1894) tarihinde Berberîler'e karşı düzenlediği bir sefer dönüşünde Tâdlâ'da Vâdilâbid'de vefat etti. Cenazesi Rabat'a getirilerek dedesi Muhammed b. Abdullah'ın yanına defnedildi. Yerine oğlu Abdülâziz el-Alevî geçti. Mevlây Hasan'ın emriyle 1299'dan (1882) itibaren Fas'ta basılan paralara Hasenî adı verilmiştir.

Dindar bir hükümdar olan Mevlây Hasan dinî ilimlerin gelişmesi için yoğun gayret göstermiştir. Sefere çıkmadan önce önemli dinî şahsiyetleri ve âlimleri, türbe ve zâviyeleri ziyaret eder, bu sayede halkın sevgisini kazanırdı. Gençlerin eğitimiyle yakından ilgilenmiş, çok sayıda öğrenciyi Avrupa'ya gönderip onların teknik ve askerî sahalarda eğitim görmesini sağlamıştır. Ticarî hayatın canlanmasını için çalışmış, bu maksatla limanların sayısını çoğaltmış, bu arada gayri müslimlerle ticaretin câiz olduğuna dair ulemâdan fetva almıştır. Fransa, İngiltere, İtalya, Belçika, Almanya, Portekiz ve Amerika Birleşik Devletleri ile ticarî ve

diplomatik ilişkiler geliştirerek ülkenin dışa açılmasını sağlamıştır. Limanlarda kurduğu gümrük teşkilâtıyla vergi toplama işini düzene sokmuş, Batılılar'ın ülkenin içine nüfuz etmesinden endişe duyduğu için onlara sınıf imtiyazlar vermeye özen göstermiştir. İmar faaliyetleriyle de yakından ilgilenen Mevlây Hasan, İşbiliye'deki (Sevilla) sarayı örnek alıp Fas'ta bir saray yaptırmış, yollar ve köprüler inşa ettirmiş, medrese ve kütüphaneleri onartmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Selâvî, *el-İstikşâ*, Kahire 1312, IV, 235 vd.; Abdülhâdî et-Tâzî, *Resâ'il Mahzeniyye*, Rabat 1979, I, 33-44; D. Eustache, *Corpus des monnaies 'alawites*, Rabat 1984, s. 343-410, 1181-1211; İbrâhim Harekât, *el-Magrib 'abre't-târîh*, Dârülbeyzâ 1405/1985, III, 256-287; Muhammed el-Arabî Ma'rîş, *el-Magribü'l-akşâ fi 'ah-di's-Sultân Hasan el-evvel: 1290-1311/1873-1894*, Beyrut 1989; J. Ganiage – J. Martin, *Histoire contemporaine du Maghreb*, Paris 1994, s. 349-372; A. Cour, "Hasan", *IA*, V/1, s. 310-311; R. le Tourneau, "al-Hasan", *EP* (İng.), III, 240; a.m.f., "Hasani", a.e., III, 256.

MUHAMMED RAZÛK

MEVLÂY İSMÂİL

(مولای إسماعیل)

Ebü'n-Nasr el-Muzaffer-Billâh Mevlây İsmâil b. Muhammed eş-Şerîf el-Hasenî el-Alevî (ö. 1139/1727)

Alevî (Filâhî) hükümdarı (1672-1727).

1056'da (1646) doğdu. Sultan Mevlây Reşîd döneminde Bilâdülgarb valisi olan Mevlây İsmâil eyaletin merkezi Miknâs'ta (Meknes) ikamet ediyordu. Kardeşi Mevlây Reşîd'in vefatından sonra sultan ilân edildi. Başşehir Fas halkının kendisine muhalefette bulunması üzerine şehri ele geçirerek halkını itaat altına aldı. 15 Zilhicce 1082 (13 Nisan 1672) tarihinde tamamlanan merasimde kendisine biat edenler arasında Abdülkâdir el-Fâsî gibi Ebû Ali el-Yûsî, Muhammed b. Ali el-Filâlî ve Abdurrahman b. Abdülkâdir el-Fâsî gibi âlimler de vardı. Ancak kardeşi Mevlây el-Harrânî Tâfilâht'ta, yeğeni Ahmed b. Muhriz Sicilmâse ve Merakeş'te, bir kabile reisi olan Hızır b. Gaylân da kuzeydoğuda Cezayir sınır bölgesinde isyan etti. Sûs Arapları'nın desteğini sağlayan Mevlây İsmâil yeğenine karşı sefere çıktı; ona bağlı birlikleri yenilgiye uğratıp Merakeş'e girmeyi başardı ve halktan biat aldı (1083/1673). Merakeş'ten Fas'a ka-

çan yeğeni Ahmed'i takip ederek buradan da uzaklaştırdı. Daha sonra Fas'ın kuzeyinde Hızır b. Gaylân'ı bozguna uğratıp öldürttü. Fakat yeğeni Ahmed saltanat mücadelesini sürdürüyordu. Zor durumda kalan Mevlây İsmâil, Merakeş'i tekrar ele geçiren Ahmed'e Atlaslar'ın bir kısım topraklarını, kardeşi Harrânî'ye de Tâfilâht'ı vermek suretiyle onları emin olarak tanıdı. Mevlây İsmâil'in beş yıl süren bu isyanları bastırmasının ardından Dilâî Zâviyesi'ne mensup Murâbitlar'dan Muhammed el-Hâc ed-Dilâî Tâdlâ bölgesinde ayaklandıysa da İsmâil'in düzenli askerî birlikleri ve topları karşısında mağlûp olmaktan kurtulamadı. İsmâil, isyana katıldıkları gerekçesiyle 10.000'den fazla insanı katlettiği gibi binlerce kişiyi de esir alarak Miknâs'taki sarayın inşasında çalıştırdı (1090/1679).

Ülkede huzuru ve sükûneti sağlayan Mevlây İsmâil muhtemel karışıklıkları bastırmak amacıyla Sa'diler'den Sultan Ahmed el-Mansûr zamanında getirilmiş olan zenci köleleri ve çocuklarını toplayarak onlara toprak tahsis etmek suretiyle düzenli askerî birlikler kurdu. Mevlây İsmâil, Miknâs civarına yerleştirilen bu askerlere Buhârî'nin *el-Câmî'u's-şahîh*'inin bir nüshasını göstererek, "Bizler Resûl-i Ekrem'in bu kitapta toplanmış olan buyruklarının kölesiyiz. Onun emirlerine uyacağımıza söz veriniz. Bu nüshayı koruyunuz ve seferlerde ordunun önünde taşıyınız" dedi. Onlar da bu emirlere sadık kalacaklarına söz verdikleri için "abîdü'l-Buhârî" (Buhârî'nin köleleri) diye meşhur oldular (Selâvî, VII, 58). Sayıları 150.000'i bulan bu birlikler sayesinde Mevlây İsmâil ülkede hâkimiyeti tesis etti. Emniyeti sürekli biçimde sağlamak ve dış tehditlerden emin olmak için çok sayıda hisar yaptırarak buralara muhafız birlikleri yerleştirdi. Ayrıca Berberîler'in isyanlarına karşı gerekli tedbirleri aldı, onların elindeki atları ve silâhları toplattı.

Bedevî Arap kabileleri ve Sûs halkından da özel birlikler teşkil eden sultan bunların içinden sahil güvenliğini sağlamak, Avrupalılar'ın faaliyetlerini gözetlemek ve korsanlarla mücadele etmek amacıyla gönüllü mücahidler birliği oluşturdu. Abîdü'l-Buhârî'nin seçkin kumandanları tarafından eğitilen bu birlikler Avrupa ülkelerine başarılı akınlar düzenliyordu. 1092 (1681) yılında yaptıkları âni bir baskında Mehdiye'yi (Ma'mûre) İspanyollar'ın elinden aldılar. 1095'te (1684) İngilizler'i Tanca'yı tahliye etmek zorunda bıraktılar.